

Красимира МУТАФОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)

**ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ „ПИСКОПОС КАЛЕМИ”
ЗА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА ЦЕНТРАЛНА – МЕСТНА
ОСМАНСКА ВЛАСТ – ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА**

OTTOMAN DOCUMENTS FROM “PISKOPOS KALEMI” ABOUT
THE RELATIONS BETWEEN THE CENTRAL AND THE LOCAL
OTTOMAN AUTHORITIES, AND THE ORTHODOX CHURCH

The Orthodox Church was one of the few institutions, inherited from the Byzantine-Balkan medieval world, that received relatively early official recognition by the Ottoman authorities and whose activities were *substantiated by documents in the palace chancellery*. Among the preserved Ottoman archive material, of especially great importance for research work on the different aspects of the functioning of the Orthodox Church structures during the Ottoman rule, are the documents from the almost unpublished “Piskopos kalemi” fund (literary “*The Chancellery of Episcopal Acts*”) and the so called “Kilise defterleri” fund (literary “*The Church Registers*”), that are kept in the Ottoman archives in Istanbul.

In the present paper the author’s attention is focused particularly upon some personal petitions (*arzuhal*) from the Orthodox Patriarch in Istanbul and Sultan’s orders (*hjukm*) (the earliest document is from 1686, and the latest one – from 1755) revealing the specific dimensions of the status of the Orthodox church in context of the relations between central – local Ottoman authority, mostly upon the example of the Bishopric of Tarnovo and the episcopates within its jurisdiction.

Even though these documents are principally an official and legal expression of financial relations – basically obligations towards the central Ottoman authority and the Patriarchate of Constantinople, there are fixed in all of them the positions and the type of relations between the three sides *mutually bound* together: the Ottoman authority – central and local, the high Orthodox and the parish clergy and the Orthodox flock.

Furthermore, the detailed statements and the circumstantial resolutions of the respective departments give an adequate opportunity for a comparative research on the rights of the Orthodox metropolitans and bishops in religious, matrimonial and property deeds, specified in the issued *berats* and *fermans* from the 17th and 18th cc.

Cases of illegal interference on the side of the local Ottoman authorities in the collecting of church taxes, fees and fines by the church prelates, in contracting and dissolving of marriages, and in solving hereditary problems, etc. are specified and presented in expressive way in almost all of the documents studied in the paper.

In spite of the due reaction of the central authority, the presented incidents indicate that during the 17th–18th cc., together with the growing manifestation of decentralization, anarchy and corruption on every level, the local control became less and less effective, still

more that all the representatives of the local administration together with the local “notables” were involved in those incidents.

Keywords: Orthodox Church, Ottoman Empire, central and local Ottoman authorities, Piskopos kalemi, Kilise defteri.

Православната църква е една от малкото институции, наследени от византийско-балканския средновековен свят, които получават сравнително ранно официално признание от османската власт и документализиране на дейността в дворцовата канцелария. До края на XVIII в. към дефтерхането (финансовото ведомство) съществува т.нар. отделение „Пископос калеми“ (букв. „Канцелария за епископските дела“), наречено през XIX в. „Пископос халифеси калеми“, в което се уреждат различните въпроси, отнасящи се до християнските църкви, съхраняват се всички документи (берати, фермани и пр.) относно православното духовенство, християнските храмове и манастири. Сред запазения архивен материал с особено важно значение за изследване на различните аспекти на функциониране на православните църковни структури в периода на османско господство са документите от почти необнародвания фонд „Пископос калеми“¹ и от т.нар. фонд „Килисе дефтери“² (букв. „Регистри на църквите“), съхранявани в Османския архив – гр. Истанбул³.

Изключително стойностен като историческо градиво е документалният материал във фонд „Пископос калеми“, в който са систематизирани 4746 арх. единици с 4813 документи за времето от 1015 до 1207 (1606–1792) г., които имах възможността да проуча по време на дългосрочната ми специализация в архивите на Република Турция. Над 2 000 от тях (единични и колективни молби, султански заповеди, финансови документи, извлечения от т.нар. „книга на жалбите“ и пр.) засягат пряко проблемите на православната църква на Балканите през XVII и XVIII в. Само малка част от това архивно богатство обаче е обнародвана, тъй като тези разнородни като типове документи, съставени на различни видове писма на арабица (*дивани*, *рика*, *сиякат* и пр.), не са анотирани, а само датирани, за разлика от документите в повечето фондове на Истанбулския архив. Тази е и причината те все още да не бъдат напълно оползотворени от специалистите, изследващи църковната история. А именно тези документи биха могли да предложат нова, разнообразна и компактна информация за изясняване на противоречивите тенденции в развитието на православните църковни структури като институции, официално признати, но и подвластни на османската власт. Ще добавя, че публикуваният доскоро у нас османски архивен материал за историята на православната църква, с малки изключения⁴, бе извлечан най-вече от съхраняваните в Ориенталски отдел на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” кадийски протоколни книги и от богатия архив на Рилски манастир⁵.

Обемът на настоящата статия не позволява да коментирам в детайли всички тези документи, изясняващи отделни страни от статута на православ-

ната църква в контекста на взаимоотношенията централна – местна османска власт. В представеното изследване насочвам вниманието си главно към няколко молби (арзухал) на православния патриарх в Истанбул и султански заповеди (хюкм) (най-ранният документ е от 1686 г., а най-късният – от 1755 г.)⁶, които разкриват конкретните измерения на тези корелации на примера най-вече на Търновската митрополия и подведомствените ѝ епископии.

Макар да са най-вече официално-правен израз на финансовите взаимоотношения, по-скоро задължения към централната османска власт и Константинополската патриаршия, във всички тях са фиксирани позициите и типа взаимоотношения между трите взаимно обвързани страни: османска власт – столична и провинциална, висшето православно и енорийско духовенство и православно паство. Тук е мястото да отбележа, че коментираният в доклада патриаршески молби донякъде се разминават с типичните за жанра *арзухал* дипломатико-палеографски характеристики. Липсва раболепният тон, непрецизният език и изобилието на маргинални бележки. Друга характерна особеност е печатът на патриарха, нанесен на гърба на документа. По различен начин е фиксиран и моментът на съставянето им. В част от тях датата е вписана на гърба, а в други – в сравнително оскъдните маргинални бележки. Детайлните изложения и обстоятелствени резолюции на съответните ведомства дават, освен това, пълноценна възможност за едно съпоставително изследване на правомощията на православните митрополити и епископи в религиозно, семейно-брачно и имуществено отношение, фиксирани и в издаваните им берати и фермани от XVII и XVIII в.

Специално внимание сред разглежданите документи заслужават молбите на патриарсите Дионисий IV⁷, Калиник II⁸, Кирил IV (нач. на декември 1711 г. – нач. на ноември 1713 г.)⁹ и Йеремя¹⁰, съответно от 1686, 1698–1699, 1700, 1713 и 1719 г.¹¹. С тях, съобразно наложилата се процедура¹², се изискват султански фермани, узаконяващи правото на архиереите (митрополити и епископи) да събират църковните данъци и такси в подведомствените им епархии. Следващата традиция в даваните гаранции е засвидетелствана във вписванията от типа на: „съгласно старите обичаи и закони”, „съгласно старите традиции”, „съгласно изискванията на стария обичай и височайшите правила” и пр.

Поводът за съставянето на патриаршеските молби – потвърждаване на правомощията, упоменати в митрополитските берати – обяснява плътността на информацията относно размера, начина на събиране и разпределение на приходите от различните църковни данъци и такси. Класически вариант в това отношение са молбите на патриарх Дионисий от 1686 г. и на патриарх Калиник от 1698–1699 г. и 1700 г. Без да се впускам в детайли относно основните годишни плащания към патриаршията и митрополията от страна на „поповете, епископите, монасите и останалите *зимми*” – предмет на едно самостоятелно изследване, ще отбележа, че те остават почти непроменени като вид и размер

през целия разглеждан период. Фиксирани са като: „*мир-и рюсюм, зарар-и кассабийе, имдадийе, зейте (зейтийе акчеси), тасаддук (тасаддук акчеси)*”¹³, налози върху панаири, манастири и женитби. Единствено в молбата от 20 *ребюлахър* 1112 (4. 10. 1700) г., която е и най-обстоятелствена, са отбелязани и плащания за местата за поклонение, а таксите за женитба са конкретизирани – съответно за първа – 1 грош, за втора – 2 гроша и за трета – 3 гроша. Частични различия се наблюдават и по отношение на патриаршеския и митрополитския данък, установен в размер от един *алтун*¹⁴ за всеки свещеник (*ноп*) и по 12 акчета „от всяка къща на *зимми*” през XVII и XVIII в. Вместо традиционните 12 акчета „от всяка къща на *зимми*” в молбата на патриарх Калиник II е спомената „една четвърт от налозите за панаири, манастири, *имдадийе* и аязма, полагащи се на всеки десет *зимми*”. Този начин на облагане обаче, както сочат по-късните документи, се прилага инцидентно. Интерес в коментираните документи представлява и споменатото „събиране на *патика* за църквите”, „[определената] според църквите *патика*”, „[определената] на църквите съобразно селата им *патика*”¹⁵, сравнително бегло засегнато в изследванията. Така наречената *патика* (падика, патика) се разглежда най-общо като такса, плащана от християните за издръжка на владиката (митрополит и епископ), като част от тази сума е отчислявана в полза на фиска. Таксата се среща и под названието „патрики”, „патричина”, „патичина” и „владичина” (Гандев 1976).

В обстойно изложените постановления, свързани с размера и начина на събиране на църковните данъци и такси, са поставени, макар и лаконично, и въпроси, отнасящи се до положението на подведомствените миряни в съответните епархии. В съответствие с изричните забрани „бедната рая да не бъде измъчвана с изтръгване на произволни суми”, упоменати в митрополитските берати (Гандев 1976: 87), по-скоро като превантивна мярка е напомнянето „след като се съберат данъците в полза на държавата и те ѝ бъдат надлежно предадени, повече налози да не се събират”¹⁶. Само в една от патриаршеските молби се прави допълнително уточнение относно следното: „Православна рая, която се е установила в къщите, чифлиците, летните и зимни кошари на някои немощни лица, не следва да бъде облагана с *мир-и рюсюм* и да бъде притеснявана с плащането им”¹⁷. Най-вероятно се визират зачестили опити за двойно облагане на временно пребиваващо в диоцезите на митрополията православно население.

Един съпоставителен анализ на разглежданите документи (молби и султански заповеди) категорично откроява постъпателното разширяване на периметъра на правомощия и автономност на православната църква и дадените гаранции за ненамеса от страна на местните власти при:

- събиране на църковните налози, такси и глоби;
- събиране на наследствата на „починалите попове, епископи, монаси и калугери”, които принадлежат на патриарха;

- събирането на 1/3 от наследствата на *зимми*, завещани съгласно „православните канони“ в полза на „църкви, манастири, патриарха и митрополита“;
- налагане на наказания на провинилите се попове, които отказват да плашат *мир-и рюсюм*“;
- разрешаването на различни спорове и конфликти съгласно „църковните правила“;
- сключването и разтрогването на бракове и решаване на въпроси от наследствен характер, упоменати в дадените им султански берати.

Важна съставна част от разглежданите документи са гаранциите за неприкосновеност на архиереите при събиране на данъците, особено в случаите, при които те „се преобличат, за да преминат благополучно през несигурни и опасни места“, яздят „коне и мулета“ или дори носят оръжие. Издадените фермани би следвало да предотвратят каквато и да било намеса или насилствено събиране на пари, „подаръци“ и пр. от страна на „миримираните, мириливите, войводите, мютеселлимите, емините, селските забити, субашиите, заимите, тимариотите, спахиите, еничарите и останалите служебни лица“ по места. Категорично е поставено и искането „куриерите и държавните служители да не посягат на конете и мулетата, които те яздят“¹⁸. По подобен начин е поставен този въпрос и в молбата на патриарх Серафим от 1733 г., свързана със събирането на милостиня „от облагаемата православна рая на Видин, София, Търново и на градовете и селата от техните райони“ за издръжката на бедните в църквите и манастирите. С искането за ферман, адресиран до кадиите от споменатите райони, се цели да се гарантира неприкосновеността на назначения пълномощник на патриарха – ловешкия епископ Партений – в случаите, когато той и придружаващите го „се преобличат и носят оръжие“.

Обстоятелствено изложените нарушения на всички тези гаранции в молбите на патриарсите Дионисий IV, Калиник II, Паисий III¹⁹ и Кирил IV от 1687, 1700–1701, 1741, 1743, 1755 г.²⁰ поставят за пореден път въпроса за съответствието между норма и практика в османската държава през разглеждания период. Красноречиво потвърждение на казаното е молбата на патриарх Калиник II от 1112 (18 юни 1700 – 7 юни 1701) г., съставена по повод натиска, оказван на търновския митрополит Теодосий при събирането на годишните църковни данъци и такси в поверената му епархия. Ще си позволя да цитирам част от текста, тъй като той се повтаря почти дословно и в не малко от по-късните патриаршески молби.

„Когато той – Теодосий – започнал да обикаля градовете и селата на споменатите кази, за да събира *мир-и рюсюм*, *зарар-и кассабийе* и останалите данъци, намиращите се в тях войводи, субашии, черибашии, мютевелии, *кетхуда йери*, еничарски сердари, заими, тимариоти и прочие държавни служители казвали на него и на назначения от него пълномощник: „Дай нещо и на нас, защото иначе няма да те пуснем да влезеш в нашите села!“²¹.

Този проблем се налага като основен през целия XVIII в. Ярка негова демонстрация е случаят с Червенския епископ през 1741 г. Както свидетелстват съставените две молби на константинополския патриарх Паисий, въпросният епископ бил възпрепятстван да събира данъците за първа, втора и трета женитба, мир-и рюсюма и останалите данъци²². Причината е ясно изложена – незаконните претенции за пари от страна на войводите, субашиите и аяните: „Докато не ни дадеш никакви пари, *пешкеш* и подаръци, ние няма да ти разрешим да идваш в тези села и да събираш приходите в полза на държавата”. Реакцията на централната власт срещу допуснатите нарушения е „светкавична”. В рамките на един ден – 5.02.1741 г. – са съставени две молби на патриарха и е издаден концепт за султанска заповед (*хюкм*). Изложението на патриарх Паисий е и поредно свидетелство за следваната традиция в даваните гаранции, тъй като се изтъква, че насилията, издевателствата и незаконните претенции за пари, *пешкеш* и подаръци са в противоречие с условията на „височайшия брат и старите обичаи”. В направената справка относно условията на дадените берати освен това се пояснява, че тези действия на войводите, субашиите и останалите служебни лица по места са противоречащи на шериата и „нанасят сериозни щети на държавата”²³. В съставения концепт за султанска заповед до кадиите на Търново и останалите кази в региона на Преславската епископия изрично се постановява да не се позволява на местни държавни служители да притесняват с претенции за пари споменатия епископ, когато той обикаля съгласно условията на височайшия брат упоменатите в него места, за да събира от населението годишните приходи в полза на държавата.

Подобен инцидент в Преславската епископия е изложен в молба на патриарх Паисий II от 24.01.1743 г. Повод за обстоятелственото изложение на патриарха е възпрепятстването на преславския епископ Партений (? – найкъсно 9 ноември 1747 г.)²⁴ да събира църковните данъци в подведомствената му епископия. Както става ясно от текста на молбата, в противоречие с условията на притежавания от духовника „височайш брат”, делегиращ му правото „да събира приходите в полза на държавата и останалите налози от общността на православната рая (*рум рая тайфеси*)”, той бил максимално затруднен от местната власт. „Намиращите се в казите служебни лица като войводи, субашии, мютеселими, мютевелии, низши полицейски чинове и хасекии, както и някои от местните първенци”, поставили ясен ултиматум: „Ако не ни дадеш пари и подаръци, няма да ти позволим да събираш приходите за държавата и няма да се съгласим да се разхождаш из казите и селата ни!”²⁵.

Издадената по този повод султанска заповед (*хюкм*) от 27 януари 1743 г. удовлетворява искането на патриарх Паисий II за „свещен *ферман*”, адресиран до кадиите на казите в обсега на Преславската епископия – „Шумну, Ески Джума, Хезарград и Осман пазарь”²⁶, с който да се гарантира събирането на приходите и въпросният епископ „да не бъде притесняван с каквито и да било

претенции за пари и подаръци”. Заповедта е издадена само три дни след направената проверка и с нея на кадиите на гореспоменатите кази категорично се постановява: „никой от служебните лица да не притеснява с претенции за пари и подаръци митрополитите, когато те събират годишните данъци в полза на държавата”. Изрично е подчертано, че това е в противоречие „с условията на височайшия берат” и от кадиите се изисква „ако служебните лица поискат пари и подаръци от споменатия епископ, когато той влезе в подведомствените ви кази да събира държавните приходи, да попречите на това и да не допуснете той да бъде тормозен и притесняван!”²⁷

Ефектът от предприетите мерки от страна на централната власт в лицето на султана не е дълготраен. Неколкократно повторените искания за строги санкции срещу подобни нарушения и вмешателство сочат, че през целия XVIII в., с нарастващите прояви на децентрализация, анархия и корупция на всяко ниво, контролът по места става все по-малко ефективен, още повече, че във възникналите инциденти са намесени всички представители на провинциалната администрация заедно с местните „първенци”.

Коментираните документи са не по-малко интересни и от гледна точка на взаимоотношенията централна – провинциална власт и ролята на кадийската институция в тези взаимоотношения. Съставените заповеди са отправени до кадиите на съответните кази, тъй като именно на тях се разчита за безпрепятствено събиране на църковните данъци от страна на православните архиереи. В няколко от патриаршеските молби пак от кадиите се изисква не само да гарантират събирането на църковните приходи от миряните и да се намесят при необходимост, но и да попречат съответните митрополити, епископи и назначени от патриарха пълномощници да „бъдат притеснявани с каквито и да било претенции за пари и подаръци”.

Немаловажна е и информацията относно състава на провинциалната власт в съответните документи. В по-обобщен вариант органите на местната власт обикновено се свеждат до „миримираните, мириливите, мютеселлимите, войводите, субашиите, аяните и останалите служебни лица” или до „войводите, субашиите, аяните²⁸ и останалите служебни лица”. Сравнително детайлизирани относно състава ѝ са сведенията в няколко патриаршески молби от първата половина на XVIII в. В изложението на патриарх Йеремия III от 10 февруари 1719 г., например, сред тези, които не би следвало да се намесват във вътрешните дела на православните, са посочени: „миримираните, мириливите, войводите, мютеселлимите, емините, селските забити, субашиите, заимите, тимариотите, спахиите, еничарите и останалите служебни лица”.

В заключение ще обобщя, че коментираните документи, макар и на примера на Търновската митрополия, дават пълноценна възможност за изясняване на един от основните въпроси, свързан със статута на православните църковни структури през разглеждания период – периметъра на правомощията

им (спрямо централната османска власт и спрямо подведомственото им паство) и степента на автономност спрямо централната власт и най-вече спрямо представителите на провинциалната османска власт.

Всички тези изключително стойностни като историческо градиво документи, в които по един или друг начин са вплетени сложните взаимоотношения между трите взаимно обвързани страни – османска власт – висше православно и енорийско духовенство – православно паство, дават освен това реална възможност да проследим насоките на религиозното и народностното самоопределяне на българите в рамките на османската държава.

БЕЛЕЖКИ

¹ Под сигнатура D.PSK, като част от сериите на т.нар. Bâb-i defterî. Вж. Başbakanlık 2000, 136–137, 291, 304.

² Към сериите Divân-i Hümâyün è Bâb-i Âsafî defterleri. Вж. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İkinci Baskı, İstanbul, 2000, 39, 188, 189, 225. Архивните източници в обособените в 10 тома килисе дефтери се отнасят за един продължителен период от време – от XV до XX в. – и са в обем от 1 859 стр. Съдържат всички запазени фермани, издадени по различен повод на немюсюлмански храмове, училища, благотворителни учреждения и пр. в столицата и османските провинции.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul. Отгук нататък – BOA.

⁴ На този тип османски източници се базират изследванията на Й. Кабрда относно православната църква под османска власт. – Вж напр. Kabrda 1969. Този тип изворов материал е широко застъпен в изследванията на О. Тодорова върху проблемите на православната църква. – Тодорова 1987: 18–33; Тодорова 1997; вж. и: Грозданова, Андреев 1986: 57–61; Мутафова 1993: 101–116.

⁵ Вж. напр.: Ихчиев 1908: 388–389; Ихчиев 1908а: 28–31.; Ихчиев 1910; Кабрда 1937: 842–851; Кабрда 1957: 378–405; Кабрда 1969: 172–180; Стайнова 1974: 373–380 и др.

⁶ Част от тези документи (по превод на Кр. Мутафова) са публикувани в: Андреев, Калицин, Мутафова 2009: №№ 11, 12, 20, 21, 22, 23, 31, 32, 38; Калицин, Мутафова 2012: №№ 48, 51, 55, 58, 59, 60, 62, 63.

⁷ Коментираната молба е съставена по време на четвъртото му встъпване на патриаршеския престол (края на март 1686 г. – 12 октомври 1687 г.). За хронологията на патриаршеството му вж. Тютюнджиев, Младенов 2005: 314.

⁸ Заема за трети път патриаршеския престол (април 1694 г. – 8 август 1702 г.) по време на съставяне на молбите от 1110 (10. VII. 1698 – 28. VI. 1699) г. и 1112 (18. VI. 1700 – 7. VI. 1701) г. За хронологията на патриаршеството му вж. Тютюнджиев, Младенов 2005: 314.

⁹ Вж. Тютюнджиев, Младенов 2005: 315.

¹⁰ В справочната литература е посочено двукратно заемане на патриаршеския престол от патриарх Йеремя III: от 23–25 март 1716 г. до 20 ноември 1716 г. – за първи път, и от 15 април 1732 г. до средата на март 1733 г. – за втори път (Тютюнджиев, Младенов

2005: 315). Молбата, отправена до султана с резолюция от 20 *ребиюлеввел* 1131 (10. 02. 1719) г., допълва тези данни и сочи, че Йеремия е патриарх и през 1719 г.

¹¹ BOA, D. PSK 1/55, 1/178, 2/1, 4/142, 6/123, 26/34.

¹² В краткото изложение (*телхис*) на башдефтердаря, съставено на основание на справка от 27 *шабан* 1125 (18. 09 . 1713) г., се уточнява, че: „Немюсюлманите, които живеят в казите на митрополиите, плащат ежегодно *мир-и рюсюм, зарар-и кассабийе, тасаддук*, данък женитба и останалите данъци, свързани с техните религиозни канони. Съгласно закона, за тяхното събиране е необходимо издаването на свещена заповед”. – (BOA, D. PSK 4/142).

¹³ Става въпрос за годишни мирийски такси: общата сума на някои годишни църковни задължения към патриаршията и митрополията; пари от „касапски щети”; подаяния; суми за помощи при затруднения на патриарсите и митрополитите; доброволната милостиня, събирана при обиколките в епархията. Относно основните църковни такси вж. Kabrda 1969: 61–86; Kenanoğlu 2004:187–194. За промените през XVIII и XIX в. вж. Щерионов 1993: 219–229 и по-специално 221–222.

¹⁴ Златна монета, жълтица.

¹⁵ BOA, D. PSK № 1/55, 1/178, 2/1.

¹⁶ BOA, D. PSK № 2/1.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ BOA, D. PSK № 1/55, 1/178, 2/1, 4/142, 6/123.

¹⁹ За втори път патриарх в Истанбул през август 1740 г. – след средата на май 1743 г. – Вж. Тютюнджиев, Младенов 2005: 315.

²⁰ BOA, D. PSK 1/55, 2/4, 12/27, 12/117, 13/59, 20/139.

²¹ BOA, D. PSK 2/4.

²² BOA, D. PSK 12/27, 12/117.

²³ BOA, D. PSK 12/117.

²⁴ В текста е споменат като „епископ на Шумну, Ески Джума, Хезарград и Осман пазаръ”, които са в обсега на Преславската епископия, спадаща към Търновската митрополия. За Партений вж. Тютюнджиев 2007: 373, 376.

²⁵ BOA, D. PSK 13/59.

²⁶ Посочените градове са центрове на изброените кази през разглеждания период.

²⁷ BOA, D. PSK 13/57.

²⁸ През втората половина на XVII в. аяните все по-тясно се обвързват с провинционалното управление, а в началото на XVIII в. е оформен и аялъкът като особена местна административна институция, която води до обособяването на провинциални династии, управляващи цели провинции.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul: BOA, D. PSK 1/55, 1/58, 1/178, 2/1, 2/4, 4/142, 5/37, 6/123, 7/55, 10/103, 11/64, 12/22, 12/27, 12/117, 13/59, 20/13926/34.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Андреев, Калицин, Мутафова 2009: Андреев, Ст., М. Калицин, Кр. Мутафова. Извори за историята на град Омуртаг. Т. 1. Османски документи XV–XVIII в. Встъпителна студия, превод, коментар и показалци. Издателство „Фабер“. В. Търново.

Гандев 1976: Гандев, Хр. Фактори на Българското възраждане 1600–1830. – В: Проблеми на Българското възраждане. София.

Грозданова, Андреев 1986: Грозданова, Е. Ст. Андреев. Из взаимоотношенията на цариградския патриарх Йоаникий с населението на Одринско през XVI в. – Векове, кн. 6, 57–61.

Ихчиев 1908: Ихчиев, Д. Турски документи за Софийската епархия. – Сп. Преглед, г. I, кн. 6 и 7, София, 388–389.

Ихчиев 1908а: Ихчиев, Д. Турски документи за Софийската епархия. – Сп. Преглед, г. II, кн. 1, София, 28–31.

Ихчиев 1910: Ихчиев, Д. Турските документи за Рилския манастир. София.

Кабрда 1937: Кабрда, Й. Положението на митрополитите в техните епархии в турско време. – Духовна култура, кн. 83, 842–851.

Кабрда 1957: Кабрда, Й. Два берата на Софийския и Видинския митрополит от първата половина на XVIII век. – ИИБИ, VII, 378–405.

Кабрда 1969: Кабрда, Й. Турецкие источники по истории православной церкви в Османской империи. – Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Т. 2. Масква, 172–180.

Калицин, Мутафова 2012: Калицин, М., Кр. Мутафова. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Отговорен редактор Ст. Андреев. Второ преработено и допълнено издание. УИ „Св. св. Кирил и Методий“. В. Търново.

Мутафова 1993: Мутафова, К. Отношения между православни духовници и католици в българските земи през втората половина на XVII в. – Исторически преглед, № 6, 101–116.

Православные Церкви 2004: Поместные Православные Церкви. Издание Сретенского монастыря, Москва.

Стайнова 1974: Стайнова, М. Из взаимоотношенията между Вселенската патриаршия и Високата порта в 20-те години на XVIII век. – ИБИБ, 15, 373–380.

Тодорова 1987: Тодорова, О. Статут и функции на енорийското духовенство в България (XV–XIX век). – Исторически преглед № 10, 18–33.

Тодорова 1997: Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII в. София.

Тютюнджиев, Младенов 2005: Тютюнджиев, Ив., М. Младенов. Светска и духовна власт в Европа и света (Историко-хронологически справочник). В. Търново.

Тютюнджиев 2007: Тютюнджиев, Ив. Търновската митрополия през XV–XIX в. В. Търново.

Щерионов 1993: Щерионов, Щ. Към въпроса за църковното данъчно облагане на Каменица през 50-те – 60-те години на XIX в. – Известия на Историческия музей Кюстендил. Т. V, част II, 219–229.

Kabrda 1969: Kabrda, J. Le systeme fiscal de l'Église Orthodoxe dans l'Empire Ottoman (d'après les documents turcs). Brno.

Kenanoğlu 2004: Kenanoğlu, M. Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek. İstanbul, Birinci Basım Mart.